

SCHIRM ANITA

A TELEVÍZIÓS BESZÉLGETŐMŰSOROK NYELVI SZABÁLYSZERŰSÉGEI

1. Bevezetés

Dolgozatomban a televíziós beszélgetőműsorok nyelvi szabályszerűségeit mutatom be gyűjtött korpusz elemzésével. A beszélgetőműsorok (más néven talkshow-k) a média félintézményes diskurzusai (Ilie 1999, 2001) közé tartoznak, vagyis egyaránt magukon viselnek intézményes és társalgási jegyeket is. Vajon mennyiben különbözik a talkshow-k szerkezete a hétköznapi kommunikációs formáktól? Milyen kérdezési és érvelési stratégiák találhatók a beszélgetőműsorokban? Mennyire spontánok, illetve megtervezettek ezek a dialógusok? Hogyan történnek a szóátadások? Vajon betartják-e a résztvevők az alapvető társalgási szabályokat? A diskurzuselemzés és az argumentációelmélet kereteit felhasználva, tanulmányommal ezekre a kérdésekre próbálok választ adni.

2. A televíziós beszélgetőműsorokról

A televíziós beszélgetőműsorok a média jellegzetes csoportját alkotják. Nem új keletű műsorcsopotról van szó, a legelső talkshow jellegű adás 1942-ben Los Angelesben készült. A beszélgetőműsorok a hírműsorokkal ellentétben egyszerre közölnek információt és egyszerre szórakoztatnak is, vagyis a hallgatóság kétféle igényét elégítik ki. E műsoroknak is több fajtája ismert: a skála a három- vagy többrésztvevős politikai vitaműsorktól kezdve a szórakoztató jellegű beszélgetőműsorokon át egészen a kibeszélőshow-kig terjed. Mivel korábbi kutatásaimban (Schirm 2004, 2007) a verbális konfliktusban megjelenő kérdésekkel foglalkoztam, ezért a beszélgetőműsorok széles kínálatából csak azokat a műsorokat választottam ki, amelyekben a verbális konfliktus nyíltan tetten érhető volt. Vagyis a csupán szórakoztató jellegű talkshow-kat nem vizsgáltam, csak a politikai vitaműsorokat és az ún. békítő- / kibeszélőshow-kat.

A korpuszom videóanyagból állt. A politikai vitaműsorokat a *Pro és Kontra*, valamint a *Közhang* című műsorok képviselték, míg a talkshow-k közül a *Joshi Bharat*, a *Balázs-show* és a *Mónika-show* egyes adásait választottam ki. A két beszélgetőműsor-típus különböző kommunikációs helyzetet képvisel. Míg a politikai vitaműsorok spontán beszélgetések, addig a kibeszélőshow-k előre megtervezett, amatőr színészeket is alkalmazó produkciók, amelyekben az etikai jelleg dominál. Ez a szerkesztettség tetten érhető a szóátadásoknál, valamint a kérdés és az érvelés szerkezetében is. A politikai vitaműsorok esetén a stúdióban csak a moderátor és a vitapartnerek vannak jelen, míg a szórakoztató talkshow-knál a beszélgetés irányítója és a beszélgetőpartnerek mellett a stúdióban közönség is található. Ezeknek a talkshow-eknek tehát többszörös hallgatóságuk van: egyrészt a közvetlenül címzett hallgatók (azaz a moderátor és a beszélgetőpartnerek), akik közről érintettek a témában, másrészt a stúdióban lévő nézők, harmadrészt pedig

a tévénezők. A stúdió kialakítása és a résztvevők térbeli elhelyezkedése is hatással van a kommunikációs folyamatra. A politikai vitaműsoroknál asztal mellett, egymással szemben vagy kör alakban helyezkednek el a beszélgető felek, míg a kibeszélőshow-k esetén színpadszerű berendezés található, ahol a díszletelemek, a magasított emelvény és a mozgófal alkalmazása még tovább fokozza a showszerűséget és a teatralitást.

A beszélgetés szerkezete is eltérő a két műsortípusnál. Bár mindkét esetben jól elkülöníthetők a vita egyes szakaszai: azaz a konfrontációs szakasz, a nyitó szakasz, az érvelési szakasz és a záró rész, a kibeszélőshow-k esetén a moderátor és a műsor vállalt célja valamiféle kompromisszum elérése, míg a politikai vitaműsoroknál ez nem kívánalom, így a kérdezés és az érvelés is eltérő stratégiákat követ.

A beszélgetőműsorok a média félintézményes diskurzusai (Ilie 1999, 2001) közé sorolhatók, vagyis egyaránt magukon viselnek intézményes és társalgási jegyeket is. Ez azt jelenti, hogy vannak bizonyos külső elvárások és szabályok, amelyeket be kell tartani a társalgás során, de a kontroll lényegesen alacsonyabb, mint a teljesen intézményes diskurzusok esetén. A társalgási jelleg abban nyilvánul meg, hogy a témaváltás, a kérdés feltevése és a fordulók hosszának a szabályozása nem kizárólag a műsorvezető joga, hanem bármely résztvevőé. Az intézményes jelleget pedig az adja, hogy e műsorok intézményes keretek közt, azaz tv-stúdióban zajlanak és két szereptípus jelenik meg bennük: a moderátori szerep és a vitapartneri szerep. Ezekhez a szerepekhez bizonyos nyelvi fordulatok intézményesültek, így beszélhetünk szerephez illő és szerephez nem illő megnyilatkozásokról (Schirm 2007). Ha a moderátort nézzük, neki szerepéből fakad, hogy semlegesnek kell maradnia a vita folyamán. A moderátor feladata a téma felvezetése, a résztvevőknek a bemutatása, a vita elindítása, a vitapartnernek eltérő véleményének az előhívása, továbbá neki kell ügyelnie arra is, nehogy túlságosan eldurvuljon a vita. A vitapartnerre pedig az a megszorítás érvényes, hogy nem tehetnek fel a műsorvezetőnek személyes kérdéseket, nem kérdőjelezhetik meg annak a kérdéshez való jogát, valamint kérdésének a relevanciáját sem, egymástól viszont gyakorlatilag bármit és bárhogy kérdezhetnek.

Ha a nyelvi megnyilatkozás megfelel a szerep elvárásainak, akkor mondhatjuk rá, hogy illetékes megnyilatkozásról van szó, míg ha eltér a szerep kívánalmaitól, akkor illetéktelen (Schirm 2007: 134). Az illetéktelenség illusztrálására következzen a *Közhang* című műsorból¹ egy olyan példa, ahol azáltal válik illetéktelenné a kérdés, hogy a vitapartner megkérdőjelezi a moderátornak a vitában betöltött szerepét:

R: *Jobboldal. Akkor most már azt is tudom, ki kicsoda.*

V: *Tisztelettel köszöntöm a nézőket. Először is Juszt úrhoz lenne egy kérdésem. Hogy most Ön moderátor lesz vagy vitapartner?*

R: *Jaj, ez a szokásos izé. Jó, tessenek parancsolni. Én vendéglátó vagyok, házigazda ebben a műsorban, és mint olyan, természetesen vigyázok arra, hogy ne essenek egymásnak a vendégek ...*

V: *De azért hagyja a két vitapartnerünket kibontakozni.*

A példából látható, hogy a műsorba meghívott vendég a beszélgetés elején rögtön egy nagyon erősen arcromboló kérdéssel indít, hiszen megkérdőjelezi, hogy a moderátor az elvárt szerepet fogja-e betölteni. Éppen ettől válik illetéktelenné a kérdés. Paradox mó-

¹ A korpuszból származó példákban a riportert mindig R-rel jelölöm.

don pont a politikai vitaműsorokban szokott illetéktelen kérdés megjelenni, a kibeszélőshow-k résztvevői sosem tesznek fel kérdést (még retorikait sem) a beszélgetés irányítójának.

A két beszélgetőműsor fajtája alapján az volt az előzetes elvárásom, hogy az intézményes jelleg a politikai vitaműsoroknál jobban érvényesül, míg a könnyedebb beszélgetőműsorokban a résztvevők szándékosan sértik meg a spontán beszélgetés társalgási szabályait. Az elemzés során azonban ennek éppen az ellenkezőjét tapasztaltam. Ennek oka az lehet, hogy a kibeszélőshow-k esetén az egész forgatókönyv előre adott.

Minden műsortípusban alapkövetelmény annak a társalgási elvnek a betartása, hogy a feltett kérdésre válaszolni illik. A kibeszélőshow-k esetén a műsorvezető kérdésére a meghívott vendégek mindig válaszolnak, a műfaj jellegéből adódóan ugyanis nem tudnak kibújni a válaszadási kötelezettségük alól, míg a politikai beszélgetőműsoroknál gyakori ennek az elvnek a figyelmen kívül hagyása, és a vitapartnerek ahelyett, hogy válaszolnának, visszakérdeznek (sokszor még a moderátornak is). Ennek illusztrálására következzen egy részlet a *Közhang* című műsorból:

A: *Hát szerintem teljes mértékben alaptalanul jutott eszébe.*

R: *Mert? Soha nem került ez szóba a tavasz során?*

A: *Mert Ön tud egy oly-bármely nyilatkozatot mondani? =*

R: *Nem került szóba?*

A: *= Orbán-nyilatkozatot, Pokorni-nyilatkozatot? Hogy a Trianon revíziójára gondol, tehát*

R: *Kérdezem én, nem hangzott el ez semmilyen gyűlésen?*

A: *Nem hangzott el.*

A példában egy kétszeres visszatámadó kérdést láthatunk: a riporter kérdése után a vitapartner háritja a választ és visszakérdez, ám megnyilatkozását a riporter ismételt kérdése szakítja félbe. Végül egy harmadik moderátori kérdés után megszületik a válasz.

A kérdések funkcióját és a műsorban betöltött szerepét tekintve a következő kérdéstípusokat különítettem el a beszélgetőműsorokban a moderátor részéről (Schirm 2007): vitaindító kérdés (a téma fölvezetése után a vita elindítására való), ütköztető kérdés (funkciója az eltérő álláspontok előcsalogatása), témaváltó kérdés (a kérdező kiragad egy elemet a beszélgetésből, s azt teszi a társalgás középpontjába), visszhangkérdés (teljesen vagy részlegesen megismétlődik egy korábbi megnyilatkozás; funkciói alapján lehet csodálkozó vagy támadó), negatív kérdés (tagadószavas kérdés, ami valójában egy állítással egyenértékű), vitázó kérdés (expliciten vitatkozik), engedélykérő kérdés (szekvenciamegelőző megnyilatkozás, egy előrevetített aktus feltételeire kérdez), információkérő kérdés (sztenderd kérdés, célja a hiányzó információk megszerzése).

A vitapartnerek pedig a következő kérdéstípusokat használták a társalgás során a korpusz alapján: szónoki kérdés (nem vár választ a kérdező, alakzatként, hatáskeltő eszközként használja), visszatámadó kérdés (amikor kérdésre kérdéssel „válaszolnak”), szókratészi kérdés (olyan igen-nem kérdések, amelyek a hallgató álláspontjának a kiderítésére valók, folyamatos egyetértésre készítetik a partnert), pedagógiai kérdés (a választ a beszélő ismeri, a hallgató viszont nem), véleménykérő kérdés (a beszélő a hallgató attitűdjére kíváncsi, függetlenül annak igazságtartalmától) és vitázó kérdés (a beszélő az előzőleg elhangzott megnyilatkozás igazságértékét kérdőjelezi meg).

A szakirodalomban már léteztek különféle kérdéstípológiák az argumentatív nem-sztenderd kérdésekről (Ilie 1999, Gruber 2001), azonban ezek nem vették figyelembe a szerephez való kötődéseket, az illetékességet, valamint a kérdéseknek a vitában betöltött fő funkcióit sem. A fentebb felsorolt kérdéscsoportok ezekről számot tudnak adni.

A kérdések után nézzük az érvelést! Az érvelés a tv-show-k jellemző verbális aktivitása. Mindkét műsortípusnál egyaránt találunk tárgyilagos és személyeskedő érvelést is, vagyis a beszélgetőműsoroknál az érvelés fajtája nem műfajfüggő. Az is közös a két csoportban, hogy a pragma-dialektikai iskola vitára és érvelésre vonatkozó tízparancsolata (vö. Eemeren – Grootendorst 2003) egyik esetben sem érvényesül szigorúan.

De vajon miért is használnak érveket a talkshow-kban? A beszélgetőműsorokban a házigazda, azaz a moderátor az érvek előhívásával a show szórakoztató jellegét és hitelességét próbálja meg erősíteni, míg a vitapartnerek az érvelés használatát által ellenfelük imázsát próbálják csökkenteni, s az arculatukat rombolni, közben pedig saját arcuk építése és óvása is a cél (van Rees 2007: 1456). Hess-Lüttich (idézi van Rees uo.) szerint kettős játék figyelhető meg az érvelés során: egyszerre történik a racionális érvelés elvárása, valamint annak megakadályozása is. Az is megfigyelhető továbbá, hogy az érveket nem elsősorban a közvetlen címzetteknek szánják, hanem a kibeszélőshow-k esetén inkább a stúdió hallgatóságának, a vitaműsorok esetén pedig a még szélesebb közönségnek, azaz a tv-nézőknek. Vagyis a résztvevők azért érvelnek, hogy egy harmadik személyt meggyőzzenek. Ez kiderül az üzenet megformálásából, a szemkontaktusból, egyéb nemverbális jelekből és az üzenet tartalmából is.

Gyakran kérdéseken keresztül próbálnak érveket felsorakoztatni a résztvevők, ahogy azt a *Pro és Kontra* műsorból származó következő példa is mutatja:

R: *Mielőtt bármit is mondana válaszul, hadd kérdezzek valamit. Nem lehet, hogy ez a mostani nagyon erős akarattnyilvánítás annak a jele tényleg, hogy érdemes újragondolni az egész 10-12 évet? ... Nem lehet az, hogy egy idő után kénytelenek az emberek levonni a tanulságokat...?*

B: *Most én azzal egyetértek, hogy a közszolgálatosság megjelenését, a jelenlegi minőségét újra kell gondolni, hogy miért lett olyan, amilyen...*

Az idézett példában két negatív (azaz szerkezetileg tagadószavas) kérdés található, amelyeket állításként lehet azonosítani. Heritage szerint (2002: 1428–1435) a címzettek (és mindenki más is) a negatív kérdéseket nem információkérő kérdéseknek tekintik, hanem állásfoglalásnak vagy egy harmadik fél kritizálásának. Ennek megfelelően az ezekre adott reakció egyetértés vagy egyet nem értés lehet. Látjuk tehát, hogy a negatív kérdés – bár konvencionálizált szerkezethez kötődik – mégsem csupán szerkezeti kategória, hanem meghatározott érvelési stratégia és arcunka kötődik hozzá. Sokkal kevésbé arcfenyegető ugyanis valamit kérdezni, mint ugyanazt állítani. A vitaműsorokra és békítőshow-kra azonban összességében nem az arcóvás, hanem éppen az arcrombolás jellemző, így utolsó itt tárgyalandó jelenségként a nyelvi erőszakra térek ki.

Verbális agresszió van Rees alapján (2007: 1459) olyan nyelvi cselekvést értek, amely korlátozza a személy beszélgetéshez való jogát. Ide sorolható a másik szavába vágás, a megszakítás, vagyis amikor a szóatadás nem az elvártak szerint történik. Ilyenkor gyakoriak az egymást átfedő megnyilatkozások, a kiabálások. Erre a *Pro és Kontra* című műsorból hozok egy példát, ahol az egymást átfedő szövegeket a < > zárójel közé tett részek jelölik:

A: *Na most, az a probléma, hogy mi egy szellemi alapvetést az asztalra tettünk, mi nagyon várjuk, <hogya a >*

B: *<De milyen> szellemi alapvetést?*

A: *Tessék elolvasni összes műveinket, úgyis olvassa, úgyhogy ne kérdezze.*

B: *De én szeretném, ha most egy mondatban: az a szellemi <alapvetés, hogy> =*

A: *<médiaegyensúly>*

B: *= jobboldali televíziót hozzanak létre?*

A példában az egymást átfedő megnyilatkozásokon és a kiabáláson túl a verbális agressziót fokozza a második fordulóban feltett kérdés nyílt elutasítása is. Szintén agresszív jelenségnek számít a beszélgetőpartner sértegetése, valamint annak a sugalmazása, hogy a partner inkompetens vagy nem őszinte. A békítőshow-k esetén sokszor valódi tettlegesség is fajul az agresszió.

3. Összegzés

Tanulmányomban a televízió félintézményes műsortípusai közül a politikai vitaműsorokat és a kibeszélőshow-kat hasonlítottam össze a diskurzuselemzés és az argumen-tációelmélet kereteit felhasználva. Bemutattam, hogy a két műsortípus célja és kommunikációs helyzete is eltérő (spontán / megtervezett dialógusok), s ennek megfelelően a kérdezés és az érvelés is eltérő stratégiát követ. Megegyeznek azonban abban, hogy a meggyőzésre használt érveket nem elsősorban a közvetlen címzetteknek szánják, hanem a stúdió hallgatóságának, illetve a tv-nézőknek. Továbbá mindkét esetben megfigyelhető a moderátori és a vitapartneri szerephez intézményesült nyelvi fordulatok és kérdéstípusok használata is. A spontán beszélgetés társalgási szabályai sokszor sérülnek, s a verbális agresszió is gyakori eleme e műsoroknak.

Irodalom

- Van Eemeren, F. H., Grootendorst, R. 2003. A Pragma-dialectical Procedure for a Critical Discussion. *Argumentation*. 17. 365–386.
- Gruber, H. 2001. Questions and strategic orientation in verbal conflict sequences. *Journal of Pragmatics*. 33. 1815–1857.
- Heritage, J. 2002. The limits of questioning: negative interrogatives and hostile question content. *Journal of Pragmatics*. 34. 1427–1447.
- Ilie, C. 1999. Question-response argumentation in talk shows. *Journal of Pragmatics*. 31. 975–999.
- Ilie, C. 2001. Semi-institutional discourse: The case of talk shows. *Journal of Pragmatics*. 33. 209–254.
- Van Rees, M. A. 2007. Discourse analysis and argumentation theory: The case of television talk. *Journal of Pragmatics*. 39. 1454–1463.
- Schirm A. 2004. A kérdések szerepe a verbális konfliktusban. Elhangzott: VII. Nemzetközi Magyar Nyelvtudományi Kongresszus. Budapest. 2004. augusztus 29–31.
http://www.nytud.hu/NMNYK/eloadas/schirm_eloadas.pdf
- Schirm A. 2007. A komplex kérdés mint nyelvhasználati stratégia. In: Sinkovics B. (szerk.) *LingDok 6. Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 131–154.